

### *Література:*

1. Гьоффе О. Розум і право. Складові інтеркультурного правового дискурсу / О. Гьоффе. – Пер. з нім. Л. А. Ситниченко, М. Д. Култаєвої. – К.: Альтерпрес, 2003. – 264 с.
2. Суриков И. Е. Аристократия и демос: политическая элита архаических и классических Афин: Учебное пособие по спецкурсу для исторических факультетов / И. Е. Суриков. – М.: РФСОН, 2009. – 256 с.
3. Торяник В. М. Взаємна політична відповідальність державної влади і громадянина в сучасній правовій державі / В. Торяник. – Автореф. дис. ... канд. політ. наук. Спеціальність: 23.00.02 – політичні інститути та процеси. – Дніпропетр. нац. ун-т. – Д., 2006. – 17 с.
4. Яковлев Д. В. Політична взаємодія як комунікативний процес: медіатизація, демократизація, раціоналізація / Д. В. Яковлев. – Одеса: Астропринт, 2009. – 288 с.

УДК 316.346.2-005.2

*Краснопольська Т. М., НУ «ОЮА»*

## **ОСНОВНІ ТЕОРЕТИЧНІ КОНСТРУКТИ ГЕНДЕРА**

*У статті розглянуто становлення поняття «гендер» крізь призму становлення різних теорій та концепцій гендера: теорія соціального конструювання гендера, гендера як стратифікаційної категорії, гендера як культурної метафори. Детально розглянуті теорії формування гендерних ролей.*

*В статье рассмотрено становление понятия "гендер" сквозь призму становления различных теорий и концепций гендера: теории социального конструирования гендера, гендера как стратификационной категории, гендера как культурной метафоры. Детально рассмотрены теории гендерных ролей.*

*The article considers the establishment the concept of "gender" in the light of the formation of various theories and concepts of gender: the theory of social construction of gender, gender as a stratification category, gender as a cultural metaphor. Then reviewed in detail the theory of formation gender roles.*

Починаючи з 1980-1990 роки у світі стали досить поширеними гендерні дослідження. Однак як розуміння і використання самого поняття «гендер», так і методи, що застосовуються в ході

досліджень дуже різні. Так, поняття "гендер" у різних соціально-психологічних школах має наступний зміст:

- зведена соціобіологічна характеристика особистості;
- соціальний статус, що досягається;
- сукупність соціальних ролей;
- культурна схема (С. Л. Бем);
- соціальний інститут (Дж. Лорбер);
- система міжособистісної взаємодії, гендер як технологія пред'явлення себе в просторі соціальної взаємодії (Дж. Батлер).

Тому для кращого розуміння суті поняття «гендер» вважаємо актуальним розгляд в даній статті основних теорії та концепції гендера, а також їх складових.

В цілому можна виділити три основні теорії гендера.

Перша з них – теорія соціального конструювання гендера, або розуміння гендера як соціальної конструкції. Розуміння того, що дихотомія статей змодельована і продовжує моделювання культурою, є ключовим положенням, яке ставить під сумнів правомірність сучасного стану речей, який проголошує стать онтологічною категорією, а тим самим виправдовує і надання різних можливостей для розвитку чоловіків і жінок. З цих позицій дається визначення гендера як «організованої моделі соціальних стосунків між чоловіками і жінками, що конструюється основними інститутами суспільства». Виділяють два постулати такого підходу:

- 1) гендер конструюється шляхом соціалізації, розподілу праці, системою гендерних ролей, сім'єю, засобами масової інформації;
- 2) гендер формується і самими індивідами – на рівні їх свідомості (тобто гендерної ідентифікації), прийняття заданих суспільством норм і підлаштування під них (в одязі, зовнішності, манері поведінки тощо).

Створювати, конструювати гендер – означає створювати такі відмінності між хлопчиками і дівчатками, чоловіками і жінками, які не є природними, сутнісними чи біологічними.

При розумінні гендера як соціального конструктора виділяють наступні характеристики гендера:

- біологічну стать;
- статево-рольові стереотипи:, поширені в тому чи іншому суспільстві;
- гендерний дисплей – різноманіття проявів, пов'язаних з суспільними приписами норм чоловічої та жіночої дії і взаємодії [1, С. 77-78].

Поняття гендерний дисплей введено І. Гоффманом для опису соціальних аспектів статі. Воно виражає безліч проявів культурних складових статі – гендерні стереотипи, статево-рольові норми та статево-рольову ідентичність. Гендерний дисплей являє собою механізм створення гендера.

У відповідності з даним підходом гендер постає як вимір соціальних відносин. Індивід засвоює певні правила поведінки та установки, які суспільство вважає відповідними до їх гендерних ролей, у процесі соціалізації.

Ключовими поняттями за такого підходу є гендерні стереотипи та ролі.

Гендерний стереотип представляє собою стійкий, спрощений, емоційно забарвлений образ поведінки і рис характеру чоловіків і/чи жінок. Приладами можуть бути такі стереотипи патріархального суспільства: явно завищена оцінка всього того, що стосується чоловічої статі; подвійний стандарт статевої моралі з переважним забезпеченням свободи знову ж таки для чоловіків; уявлення про розподіл сімейних і професійних ролей між чоловіками і жінками (так, для жінки найзначущою соціальною роллю в патріархальному суспільстві вважається роль домогосподарки, матері, а чоловіка приписується приписується активність у громадському житті, професійний успіх, відповідальність за забезпечення сім'ї) тощо.

Під гендерною роллю розуміють систему соціальних стандартів, вказівок, нормативів, очікувань, яким людина повинна відповідати, щоб її визнали як чоловіка чи жінку. В гендерну роль входять всі думки, почуття, слова і вчинки, які вказують на те, якої статі індивід. Гендерна роль виражає гендерну ідентичність, гендерна ідентичність є внутрішнім переживанням гендерної ролі.

Друга теорія – розуміння гендера як мережі, структури чи процесу, тобто гендера як стратифікаційної категорії в сукупності інших стратифікаційних категорій, розгляд гендера в ряду таких стратифікаційних категорій, як клас, раса, вік.

Наступні компоненти можуть розглядатися як етапи становлення гендера як статусу та структури:

1. стать (sex) як біологічна категорія – безпосередньо дане поєднання генів і геніталій; допологової, підпаростковий і дорослий гормональний набір;

2. стать (sex) як соціальна категорія – призначення від народження, засноване на типі геніталій;

3. статева (sex-gender) ідентичність – усвідомлення себе як представника даної статі, відчуття свого жіночого і чоловічого тіла, усвідомлення своєї приналежності до статі в соціальному контексті;

4. стать (gender) як процес – навчання, прийняття ролі, оволодіння поведінковими діями, що вже освоєні в якості таких, що відповідають певному гендерному статусу;

5. стать (gender) як статус і структура – завершення оформлення гендерного статусу індивіда як частини громадської структури, приписаних відносин між статями, особливо структури панування і підпорядкування [2, С. 248-260].

Третя теорія – розуміння гендера як культурної метафори. Чоловіче і жіноче на онтологічному і гносеологічному рівнях існують як елементи культурно-символічних рядів: чоловіче – раціональне, духовне, божественне, культурне; жіноче – чуттєве, тілесне, гріховне, природне. Чоловіче, чи те, що ототожнюється з ним, вважається позитивним, значущим і домінуючим, а жіноче – негативним, вторинним, субординованим.

У соціальному і культурно-символічному аспектах статі, на відміну від біологічного, містяться неявні ціннісні орієнтації та установки, сформовані таким чином, що все, обумовлене як «чоловіче» або ототожнюється з ним, вважається позитивним, значущим і домінуючим, а визначене як «жіноче» – негативним, вторинним. Це проявляється не тільки в тому, що власне чоловік і чоловічі предикати є домінуючими в суспільстві. Багато феноменів та понять, що не пов'язані зі статтю (природа і культура, чуттєвість і раціональність, божественне і земне і т. д.) через існуючий культурно-символічний ряд ототожнюється з «чоловічим» або «жіночим». Таким чином створюється ієрархія, субпідрядність всередині вже цих – позастатевих – пар понять. При цьому багато явищ і понять набувають «статеве» (або, правильніше сказати, гендерне) забарвлення.

Разом з тим вбудованість чоловічого і жіночого як онтологічних начал (тобто первинних буттєвих принципів) в систему інших базових категорій трансформує і їх власний, спочатку природно-біологічний сенс. Стать стає культурною метафорою, яка, як відзначає Е. Фі, «... передає відношення між духом і природою. Дух – чоловік, природа – жінка, а пізнання виникло як якийсь агресивний акт володіння; пасивна природа піддається розкриттю, людина проникає в її глибини і підпорядковує собі.

Прирівнювання людини до пізнаючого духу в його чоловічому втіленні, а природи до жінки з її підлеглим становищем було і залишається безперервною темою західної культури» [3, С. 44].

Так, метафора статі виконує роль культурного символу, а отже, виступає як культурно-формуючий фактор. Іншими словами, гендерна асиметрія фігурує як один з основних чинників формування традиційної західної культури, що розуміється як система виробництва знання про світ.

Для кращого розуміння як самого поняття «гендер», так і теорій гендера важливе значення має питання теорій формування гендерних ролей, котрі, як вже зазначалось вище, є складовими поняття гендера як соціального конструкта.

Одразу слід зазначити, що гендерні ролі, їх характеристики, походження і розвиток розглядаються у рамках різних соціологічних, психологічних і біосоціальних теорій. У соціальній психології роль визначається як набір очікуваних взірців поведінки (чи норм) для чоловіків і жінок.

Найрозповсюдженішими сьогодні є такі основні теорії формування гендерної ролі:

1. Психодинамічна теорія розглядає передусім динаміку психічної діяльності (Фрейд, Фішер, Грюнберг). За цією теорією, малюки від народження наділені потенціалом сексуальної енергії – лібідо. На початку ця енергія цілком монолітна і може бути спрямована будь-куди. У зв'язку з цим З. Фрейд твердив, що малюки «поліморфно перверсивні». Поступово лібідо локалізується в різних ерогенних зонах тіла і врешті-решт – у ділянці статевих органів. Відповідно до цього існує три стадії гендерного розвитку дитини:

- діти не усвідомлюють статевих відмінностей;
- діти (у віці 2 років) починають помічати, що хлопчики і дівчатка відрізняються один від одного і особливу роль тут набувають геніталії;
- на цій стадії дитина оцінює всіх людей з точки зору їх статевої належності і поступово знаходить свій шлях до чоловічої і жіночої ідентичності (Батлер). Саме на цій стадії діти переживають перший любовний досвід: хлопчик – Едіпів комплекс, а дівчинка – комплекс Електри.

У рамках даної концепції не приділяється особливого значення статево-мужчине. Тут вирішальний вплив на формування гендерної ролі чинять позитивні і негативні стимули. Якщо поведінка

підкріплюється за рахунок похвали чи нагороди, велика ймовірність того, що індивід повторить цю дію (варто згадати вчення І. Павлова про умовні рефлекси).

2. Теорія зумовлювання і соціального навчання. Уявлення про чоловічу і жіночу гендерні ролі формуються в рамках кожної культури, а потім засвоюються дітьми в процесі їх інтеграції в систему соціальних стосунків з батьками, однолітками та оточуючими людьми. При цьому діти відіграють активну роль у цьому динамічному процесі і частково впливають на формування власних гендерних уявлень. Спостерігаючи, як поведяться люди різної статі, як вони відрізняються манерою спілкування, побутовими справами, професіями, діти вчать виконувати статеві ролі. Провідним соціально-психологічним механізмом статевої ідентифікації є імітація.

Підтвердження своєї концепції прихильники теорії наочіння вбачають у тому, що вихідці із кризових сімей, зазвичай, повторюють помилки батьків у створенні власної сім'ї, що вихованці інтернатів, які зростають за межами родини, попри гарячу мрію мати сім'ю, досить часто не здатні, ставши дорослими, створити гармонійні подружні взаємини та успішно виконувати батьківські ролі.

3. Теорія когнітивного розвитку, яка виникла в рамках теорії соціального навчання, підкреслює, що людина сприймає оточуючих людей і оцінює своє спілкування з ними через призму гендерних уявлень. Оригінальною особливістю цієї теорії є припущення про те, що у дитини вже є в наявності базова система чоловічих чи жіночих цінностей і в процесі свого розвитку у зв'язку з бажанням володіти маскулітними чи фемінітними якостями дитина свідомо обирає в якості моделей для наслідування певних чоловіків чи жінок, хлопчиків чи дівчаток. З часом у дитини з'являється власна система заохочення поведінки, що відповідає гендерним уявленням.

4. Гуманістично-екзистенціальна теорія. Концептуальні принципи цієї теорії (К. Роджерс, А. Маслоу) дають змогу зіставити світ чоловіків та жінок з погляду самоактуалізації (Я-актуалізації) статей у різних сферах діяльності. Відомо, що переважна більшість жінок недостатньо реалізована в професійній, громадській діяльності, оскільки їхній вибір часто диктується зовнішніми обставинами, а не прагненням до самовираження, самореалізації. [4] Чимало жінок, зіткнувшись зі стереотипними установками щодо слабкої

статі, опускають руки, стаючи рабіннями обставин, начальства, чоловіка, на відміну від людей, які повноцінно функціонують. К. Роджерс разом з тим заявляв, що будь-яка актуалізація з позицій гуманістичної психології неможлива, якщо порушується один з фундаментальних її принципів – принцип безумовної любові до себе. [5]

5. Теорія біхевіоризму (поведінкова школа), яка розглядає поведінку людини як систему закріплених стимул-реактивних зв'язків, що формують типову чоловічу або жіночу поведінку. Спрямування статевих ролевих установок дітей за біхевіористичною схемою заохочення-покарання відбувається насамперед у батьківській сім'ї, а потім – у школі, на вулиці (Д. Уотсон і Р. Рейнер). [6] Найближче оточення з перших днів народження дитини підкріплює типові, зазвичай, статево відповідні реакції і тим самим робить з неї чоловіка або жінку. Цю теорію називають ще теорією статевої типізації.

6. Теорія соціальних ролей (А. Іглі) проголошує, що ряд гендерних відмінностей є продуктами різних соціальних ролей, які підтримують або гальмують в чоловіках і жінках певні варіанти поведінки. Різні ролі формують різні навички та установки, і саме це призводить до різної поведінки чоловіків і жінок. З того, що чоловіки і жінки займаються різними справами, робиться висновок, що вони різні люди. [7]

7. Теорія природної взаємодоповнюваності статей. Важливу роль в утвердженні гендерного стереотипу про закріплення соціальних ролей відповідно до статі відіграла концепція Т. Парсонса і Р. Бейла, які розглядали диференціацію жіночих і чоловічих ролей у структурно-функціональному плані. На їх думку, в сучасній сім'ї подружжя повинні виконувати дві різні ролі. Інструментальна роль полягає в підтриманні зв'язку між сім'єю і зовнішнім світом – це професійна діяльність, що приносить матеріальний прибуток і соціальний статус; експресивна роль передбачає передовсім турботу про дітей і регулювання внутрішньосімейних відносин. Т. Парсонс і Р. Бейл вважають, що здатність жінки до дітнородження і догляд за дітьми визначає одночасно її експресивну роль, а чоловік, який не може виконувати ці біологічні функції, стає виконавцем інструментальної ролі. Ця теорія сприяла інтеграції в єдину схему соціально-антропологічних і психологічних даних. Однак феміністська критика показала, що в основі дихотомії інструментальності та експресивності лежать не стільки природні

статеві відмінності, скільки соціальні норми, дотримання яких пригнічує індивідуальний саморозвиток і самовираження жінок і чоловіків.

8. Теорія гендерних схем передбачає, що оскільки гендерними ролями людина оволодіває в процесі навчання, то ці стереотипні ролі можна змінити, позбавившись від стереотипів. [8]

Тут слід зазначити, що традиційні гендерні ролі стримують розвиток особистості і реалізацію наявного потенціалу. Виходячи з цієї ідеї Сандра Бе розробила концепцію андрогінії, за якою людина, незалежно від своєї біологічної статі, може бути наділена як рисами маскулінності, так і фемінінності, поєднуючи в собі як традиційно жіночі, так і традиційно чоловічі якості. Це дає змогу виділити маскулінну, фемінінну, андрогінну моделі гендерних ролей. [9]

Пізніше багато дослідників дотримувались думки, що цілісну особистість характеризує не маскулінність чи фемінінність, а андрогінність, тобто інтеграція жіночого емоційно-експресивного стилю з чоловічим інструментальним стилем діяльності. Андрогінія сприймається як емансипація обох статей, а не як боротьба жінок за рівність у маскулінно орієнтованому суспільстві.

З усього вищенаведеного видно, що поняття «гендер» відображає, як складний соціокультурний процес конструювання суспільством відмінностей у чоловічих та жіночих ролях, поведінці, ментальних і емоційних характеристиках, так і сам результат – соціальний конструкт гендера.

Гендерний підхід у соціальному та гуманітарному знанні відкриває широкі можливості для переосмислення культури. Теорія соціального конструювання гендера і розуміння його як стратифікаційної категорії, взаємопов'язаної з категоріями раси, класу та віку, більше використовуються в соціальних науках – соціології, психології, економіці і демографії. Гендер як культурна метафора, теорія деконструкції гендера – в основному в гуманітарних науках: філософії, історії, літературознавстві, культурології.

Сучасна гендерна теорія не намагається заперечити відмінності між жінками і чоловіками, вважаючи, що не так важливий сам факт відмінностей, як їх соціокультурна оцінка та інтерпретація, а також побудова владної системи на основі цих відмінностей. Важливим при цьому є не опис відмінностей жінок та чоловіків у статусах та ролях, а аналіз відносин влади та домінування, а також методів реалізації державної політики в тому чи іншому



суспільстві. Таким чином, гендерні дослідження розглядають які ролі суспільство наказує виконувати чоловікам та жінкам, щоб побудувати традиційну для нього ієрархію влади.

### *Література:*

1. Социальные системы. Формализация и компьютерное моделирование : учебное пособие. – Омск: Омск. гос. ун-т, 2000. – 160с.
2. Хрестоматия по курсу «Основы гендерных исследований» / отв. ред. Воронина О. А. – М.: Изд-во «Московского центра гендерных исследований», 2000 – 396с.
3. Fee E. Critiques of Modern Science: the Relationship of Feminism to Other Radical Epistemologies // Feminist Approaches to Science.
4. Маслоу А. Г. Мотивация и личность. – СПб.: Евразия, 1999. – 478 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://poznaisbya.com/psylib/books/masla01/txt04.htm>;
5. Роджерс К. О становлении личностью: психотерапия глазами психотерапевта [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www.psychologos.ru/К.Роджерс.\\_О\\_становлении\\_личностью:\\_психотерапия\\_глазами\\_психотерапевта.html](http://www.psychologos.ru/К.Роджерс._О_становлении_личностью:_психотерапия_глазами_психотерапевта.html)
6. Уотсон Дж. Психология с точки зрения бихевиориста // В книге: История психологии (10-е – 30-е гг. Период открытого кризиса): Тексты. – 2-е изд. / Под ред. П. Я. Гальперина, Л. Н. Ждан. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1992. – с. 79-96. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://intelligence.su/lib/00045.htm>
7. Теория социальных ролей // Психология человека [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.psibook.com/15/27.html>
8. Бем С. Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов / Пер. с англ. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. – С. 308-330.
9. Бем С. К вопросу о гендерной нейтральности: распространение андроцентризма / Перевод Е. Гевелинг // Информационно-образовательный центр «Женская сеть» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.feminist.org.ua/library/gender/sandra.php>